

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΒΛΑΧΟΔΗΜΟΣ
ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΘΑΝΑΣΗ ΒΑΛΤΙΝΟΥ
ΣΤΑ ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΤΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

1/11

[Οι προτάσεις που ακολουθούν παρουσιάστηκαν στις 7, 11, 12, 13 Σεπτεμβρίου 2006 στους φιλολόγους του νομού Χανίων, των οποίων η παρουσία και οι παρατηρήσεις στάθηκαν πολύτιμες. Βασίστηκαν εν μέρει μόνο στο αντίστοιχο επιμορφωτικό υλικό του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, εκπονημένο από την Χριστίνα Βέικου (Α' Γυμνασίου) και τον Ηλία Γιούρη (Β' Γυμνασίου), ωστόσο η τελική ευθύνη (της απομάκρυνσης από τις επίσημες οδηγίες) είναι αποκλειστικά του γράφοντος. Οι συνάδελφοι μπορούν να βρουν όλο το επιμορφωτικό υλικό για τα νέα βιβλία στον ιστότοπο της εκπαιδευτικής πύλης www.alfavita.gr (> ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ > 12.08.2006: «Παιδαγωγικό Ινστιτούτο: Το Επιμορφωτικό Υλικό για όλα τα νέα βιβλία του Γυμνασίου»). Το παρόν κείμενο δεν έχει πρόθεση να υποκαταστήσει το ανωτέρω υλικό.]

Ο Θανάσης Βαλτινός «μπαίνει» για πρώτη φορά στα σχολικά βιβλία, με το δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου *Συναξάρι Αντρέα Κορδοπάτη – Βιβλίο Πρώτο: Αμερική* (1972) στην Α' Γυμνασίου, και δυο γράμματα της Χαράς από το τέλος περίπου του μυθιστορήματος *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60* (1989)¹, στην Β' Γυμνασίου. Οι προτάσεις που ακολουθούν έχουν να κάνουν πρώτον με την προετοιμασία μου ως φιλόλογου όταν έχω να διδάξω έ ν α κ α ι ν ο ύ ρ ι ο κ ε ί μ ε ν ο - α π ό έ ν α ν έ ο β ι β λ ί ο και δ ε ύ τ ε ρ ο ν με τα βασικά σημεία στα οποία θα επέμενα προσωπικά κατά την διδασκαλία των κειμένων στην τάξη.

A. ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ.

1. Οι γραμματολογίες της νεοελληνικής λογοτεχνίας μάς παρέχουν τις πρώτες πληροφορίες. Στον Λίνο Πολίτη βρίσκουμε μια σύντομη και περιεκτική παράγραφο² στον Roderick Beaton τέσσερις σποραδικές αναφορές, από τις οποίες οι τρεις μας ενδιαφέρουν περισσότερο³ στον Mario Vitti έχουμε ένα ολόκληρο υποκεφάλαιο της μεταπολεμικής πεζογραφίας για τον Θανάση Βαλτινό, με τον εύγλωττο τίτλο «Ένα μυθιστόρημα δίχως συγγραφέα», καθώς και μια αναφορά για την θέση του αναγνώστη στα *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60*⁴.

¹ Δεν αναφέρω εκδοτικούς οίκους στα βιβλία του Θανάση Βαλτινού καθώς είναι ο πιο πολυταξιδεμένος εκδοτικά συγγραφέας μας: ξεκίνησε από τον Κέδρο, πέρασε στην Στιγμή, στην Άγρα, στην Ωκεανίδα, στο Μεταίχμιο και τώρα (Σεπτέμβριος 2006) βρίσκεται στην Εστία. Τα δυο βιβλία για τα οποία μιλούμε εδώ είναι εξαντλημένα προ πολλού· τα *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60* πρόκειται να επανεκδοθούν μέσα στο φθινόπωρο από την Εστία (εφ. *Ελευθεροτυπία*, 22/9/2006, σ. 32).

² Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, MIET, 1978, σ. 359.

³ Roderick Beaton, *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία – Ποίηση και πεζογραφία, 1821-1992*, μετάφραση Ευαγγελία Ζουργού – Μαριάννα Σπανάκη, Νεφέλη, 1996, σ. 305, 332-333, 426.

⁴ Mario Vitti, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Οδυσσέας, 2003, σ. 538-540, 548.

2. Τα λεξικά λογοτεχνικών όρων θα μας βοηθήσουν να διασαφηνίσουμε στα παιδιά, αν χρειαστεί, ορισμένους όρους για την κατανόηση των λογοτεχνικών τεχνασμάτων. Σκέφτομαι πρόχειρα και γενικά: μυθιστόρημα, αφήγηση, επιστολογραφία. Έχουμε ήδη αρκετά βοηθήματα τέτοιου είδους στην διάθεσή μας. Άλλα κάπως παλιότερα, πιο εύληπτα αλλά χωρίς όλους τους θεωρητικούς όρους (όπως του Μαρκαντωνάτου), άλλα καινούρια αλλά κάπως δύσκολα (όπως το λυκειακό σχολικό *Λεξικό λογοτεχνικών όρων*, του Καλλίνη⁵ ή του Αμπραμς⁶). Το πιο πρόσφατο από όλα και —στο πλαίσιο της σχολικής λειτουργίας— το πιο κατανοητό μάλλον, που χρησιμοποιεί παραδείγματα και από τα σχολικά βιβλία λογοτεχνίας, είναι *Το αλφάβητάρι του φιλόλογου του Άγγελου Μαντά* (εκδόσεις Αρμός, 2006).
3. Περαιτέρω στοιχεία μπορούμε να αντλήσουμε από την ανθολογία Σοκόλη, όπου ο συγγραφέας μας παρουσιάζεται και ανθολογείται από τον Δημήτρη Δασκαλόπουλο. Από εδώ μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε και μια φωτογραφία του Βαλτινού με τον Αντρέα Κορδοπάτη για να δείξουμε στους μαθητές μας ότι πρόκειται για υπαρκτό πρόσωπο⁷, σε συνδυασμό με όσα γράφονται στην αρχή του βιβλίου από τον συγγραφέα⁸. Το βιβλίο του καθηγητή μάς παραπέμπει σε ορισμένα άρθρα περιοδικών. Επί πλέον, διαθέτουμε μια μεγάλη συναγωγή κριτικών κειμένων για κάθε βιβλίο του Βαλτινού, από τον Θεόδωρη Πυλαρινό που γράφει και την εισαγωγή στον ίδιο τόμο⁹, καθώς και ένα εκτενές και αξιόλογο αφιέρωμα του κερκυραϊκού λογοτεχνικού περιοδικού *Πόρφυρας*¹⁰.

⁵ Γιώργος Καλλίνης, *Εγχειρίδιο αφήγηματολογίας – Εισαγωγή στην τεχνική της αφήγησης*, Μεταίχμιο, 2005.

⁶ Μ. Η. Abrams, *Λεξικό λογοτεχνικών όρων*, μετάφραση Γιάννα Δεληβοριά, Σοφία Χατζηιωαννίδου, Πατάκης, 2005.

⁷ *Η μεταπολεμική πεζογραφία – Από τον πόλεμο του '40 ως τη δικτατορία του '67*, τ. Β', Σοκόλης, (1988, 1992), σ. 298-341. Η φωτογραφία με τον Κορδοπάτη στην σ. 309, μπορείτε να την δείτε στο Παράρτημα, 1.

⁸ Βλ. Παράρτημα, 2.

⁹ Για τον Βαλτινό – Κριτικά κείμενα, εισαγωγή, ανθολόγηση κειμένων Θεοδόσης Πυλαρινός, Εκδόσεις Αιγαίον, Λευκωσία 2003. Για το *Συναξάρι Αντρέα Κορδοπάτη*, βλ. σ. 89-107 και για τα *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60*, βλ. σ. 151-197.

¹⁰ *Πόρφυρας*, τχ. 103, Κέρκυρα Απρίλης-Ιούνης 2002, σ. 6-106 (επιμέλεια Θεοδόσης Πυλαρινός).

4. Για να εννοήσουμε τις ιστορικές συνθήκες μέσα στις οποίες κορυφώθηκε η μετανάστευση από την Ελλάδα προς την Αμερική (τέλη 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αιώνα) είναι απαραίτητο να ανατρέξουμε στις αντίστοιχες σελίδες των *Ιστοριών* που διαθέτουμε. Πολύ περισσότερο που ο ίδιος ο Κορδοπάτης στο πρώτο κεφάλαιο της αφήγησής του θεωρεί τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 αιτία της συμφοράς που οδήγησε πολλούς ανθρώπους της περιοχής του στην ξενιτειά, προτού ξενιτευτεί ο ίδιος: «Το 97 έγινε ο πόλεμος στα σύνορα, έπειτα έγινε μια μεγάλη δυστυχία και οι άνθρωποι πείνασαν» (σ. 16 στην έκδοση του Κέδρου, 1975). Οι λόγοι αποδημίας στα *Στοιχεία* για τη δεκαετία του '60, συμπεραίνουμε ότι υπακούουν σε άλλες ανάγκες και το μεταναστευτικό ρεύμα στρέφεται κυρίως προς την Αυστραλία ή άλλους προορισμούς, εκτός Αμερικής. Σε κάθε περίπτωση μπορούμε να εκμεταλλευτούμε και το αφιέρωμα του ένδετου «Επτά Ημέρες»: «Υπερωκεάνια και μετανάστευση» (εφ. *Η Καθημερινή*, 15/12/1996) —με πλούσιο υλικό για την νεοελληνική μετανάστευση και ενδιαφέρουσα εικονογράφηση.
5. Είναι πρακτικώς ωφέλιμο να γνωρίζουμε ολόκληρα τα κείμενα των οποίων καλούμαστε να διδάξουμε αποσπάσματα, ώστε να μεταδώσουμε στα παιδιά ολόκληρη την ιστορία κάθε έργου.

Α. Στο *Συναξάρι* Αντρέα Κορδοπάτη τα πράγματα είναι εύκολα καθώς πρόκειται για μια ιστορία με αρχή-μέση-τέλος. Διαγραμματικά το περιεχόμενο του βιβλίου έχει ως εξής:

[ήρωας και αφηγητής ο Αντρέας Κορδοπάτης, νέος από την Αρκαδιά· η οικογένειά του έχει οκτώ παιδιά, πέντε αγόρια και τρία κορίτσια (τα τέσσερα αγόρια ξενιτεύονται)]

- ❖ πρώτη αποτυχημένη απόπειρα μετανάστευσης του ήρωα: Πειραιάς, Μάρτιος 1903 [απόσπασμα σχολικού βιβλίου]
- ❖ δεύτερη αποτυχημένη απόπειρα: Πειραιάς-Ιταλία, Οκτώβριος 1904
- ❖ τρίτη αποτυχημένη προσπάθεια: Πάτρα, Απρίλιος 1907
- ❖ αναχώρηση: Πάτρα, Οκτώβριος 1907
- ❖ άφιξη / αποτυχία: Μισσισιπήης-Νέα Ορλεάνη, Νοέμβριος 1907

- ❖ απόδραση
- ❖ λαθρομετανάστες: μετακινήσεις – διάφορες εργασίες – συνεχής φόβος
- ❖ σύλληψη: Απρίλιος 1910
- ❖ επιστροφή στην Ελλάδα: αρχές Ιουνίου 1910

Β. Στα Στοιχεία για τη δεκαετία του '60 τα πράγματα δυσκολεύουν αρκετά, επειδή το βιβλίο ονομάζεται στον υπότιτλό του «Μυθιστόρημα» αλλά έχουμε [και εδώ —πράγμα σύνηδες στον Βαλτινό], κατά τον Mario Vitti¹¹, «ανατροπή όλων των συστατικών που θεμελιώνουν το λογοτεχνικό είδος γνωστό ως μυθιστόρημα»: διαπιστώνουμε α) την παντελή απουσία του αφηγητή και β) την ανυπαρξία πλοκής. Χρειάζεται να καταλάβουμε αυτό που λέει ο ίδιος ο συγγραφέας: «Στα Στοιχεία η φιλοδοξία ήταν κεντρικός ήρωας να καταστεί ο αναγνώστης»¹², ότι καλείται δηλαδή ο αναγνώστης να αποκαλύψει τον νοηματικό ιστό που συνέχει όλα αυτά τα εμφανώς ανόμοια μεταξύ τους κείμενα που απαρτίζουν το έργο. Πιο συγκεκριμένα, στα Στοιχεία για τη δεκαετία του '60 συναντούμε το υλικό ενός αρχείου, διατεταγμένο χρονολογικά από το 1960 έως το 1969 [Δέκα χρόνια κομμάτια για να θυμηθούμε και τον Διονύση Σαββόπουλο, εκδρομέα της ίδιας δεκαετίας]. Επειδή το βιβλίο τυπώνεται με τυπογραφικά στοιχεία δυο μεγεθών, μεγαλύτερα και μικρότερα, μια πρώτου είδους διάκριση θα μπορούσε να είναι, βάσει αυτών:

α. Επιστολές (= χειρόγραφα κείμενα) [με μεγάλα στοιχεία]

- γυναικών (με μια μοναδική εξαίρεση το γράμμα του Χρηστάκη¹³) προς την καθημερινή ραδιοφωνική εκπομπή *Η ώρα της γυναίκας* [υπερτερούν αριθμητικά /η συχνότητά τους καθορίζει το μυθιστόρημα]

¹¹ Mario Vitti, *ό.π.*, σ. 539.

¹² Παράδειγμα στο Mario Vitti, *ό.π.*, σ. 27 σ. 539.

¹³ Βλ. Παράρτημα, 3.

- υποφηφίων μεταναστών προς την Διακυβερνητική Επιτροπή Μεταναστεύσεως εξ Ευρώπης (ΔΕΜΕ)
- μεταναστών προς φίλους ή συγγενείς (με μοναδική εξαίρεση την Χρυσάνθη που γράφει στον ξενιτεμένο άντρα της)¹⁴.

6. Έντυπο υλικό [με μικρά στοιχεία]

- Ειδήσεις: εγχώριες και διεθνείς
  - Μικρές αγγελίες / Ανακοινώσεις / Διαφημίσεις: ζητούνται υπάλληλοι, συνοικέσια, οικόπεδα, μανταρίσματα, ανταλλαγές, διαμερίσματα, νερό λίμνης Μαραθώνα, έναρξη λειτουργίας κινηματογράφου, ηλεκτρικά / ιατρικά είδη, ταξιδιωτικά γραφεία (μετανάστευση), βιβλία σεξολογίας, μέντιουμ, ζητούν εργασία, αγώνες πάλης, σπουδές εξ αποστάσεως
  - Κοινωνικά (γάμοι, αρραβώνες, κηδεία Γρ. Λαμπράκη, επιμνημόσυνες δωρεές)
  - Θέατρα, Δρομολόγια πλοίων
  - Φύλλο ημερολογίου (7/6/1969: αναφορά στον άγιο της ημέρας)
- Μια δεύτερη διάκριση, όσον αφορά το είδος λόγου που εκφέρεται, θα μπορούσε να είναι η εξής:

Ιδιωτικός, προσωπικός, εξομολογητικός λόγος (γράμματα προς την κυρία Μίνα ή μεταναστών προς συγγενείς και φίλους)

#

Επίσημος, σοβαρός, δημόσιος (γράμματα προς ΔΕΜΕ ή έντυπο υλικό)

B. ΣΗΜΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ.

Στο Συναξάρι:

1. **η θρησκευτικότητα.** Ο τίτλος (Συναξάρι)¹⁵ αλλά και το εξώφυλλο του βιβλίου στην έκδοση του Κέδρου (ξυλογραφία της σφραγίδας για πρόσφορο)¹⁶ μάς παραπέμπουν στον θρησκευτικό κώδικα. Χρειάζεται να καταλάβουν τα παιδιά ότι η λογοτεχνία

¹⁴ Βλ. Παράρτημα, 4.

¹⁵ Για την διάκριση μεταξύ του συναξαριού και του βίου ενός αγίου βλ. Παράρτημα, 5.

¹⁶ Βλ. Παράρτημα, 6. Μπορούμε σ' αυτό εδώ το σημείο να θυμηθούμε τα ανάλογης έμπνευσης έργα του ζωγράφου Χρήστου Μποκόρου.

είναι μια μεγάλη δεξαμενή ή αποθήκη όπου συναντούμε διάφορα υλικά. Το μαρτύριο ενός παλιού αγίου που διψάει για τον Παράδεισο αναπλάθεται λογοτεχνικά στο μαρτύριο ενός ανθρώπου για τον δικό του παράδεισο, «την δική του μακρινή Αμερική». Ο Κορδοπάτης παρά την ταλαιπωρία που υφίσταται, παραμένει μέχρι τέλους αθώος και αγνός, ως προς τον τρόπο που θεάται τον κόσμο, και αυτό είναι άλλο ένα στοιχείο παρμένο από τα παλιά μαρτυρολόγια¹⁷.

2. **το όραμα.** Γιατί οι Έλληνες, εκείνα τα χρόνια φεύγανε σαν τρελοί για την Αμερική; Η απάντηση θα μπορούσε να είναι ότι κάθε κοινωνία, κάθε ευρύτερη ή μικρότερη ομάδα ανθρώπων έχει παντού και πάντοτε κάποιο όραμα. Στον καιρό των υπό διωγμούς χριστιανών το όραμα επέβαλλε την δίψα του μαρτυρίου για τον Χριστό, αργότερα (στην Επανάσταση για παράδειγμα) το «Ελευθερία ή θάνατος», κάποτε θέλανε να φύγουνε στην Αμερική, σήμερα θέλουμε διαφορετικά πράγματα. Τα παιδιά μπορούν να απαριθμήσουν τα προσωπικά, οικογενειακά ή κοινωνικά οράματα της ζωής τους.
3. **η πιο συγκεκριμένη αιτία.** Ο ίδιος ο Αντρέας Κορδοπάτης ομολογεί (στο σχολικό απόσπασμα) μιλώντας στον εξ Αμερικής συνταξιδιώτη του στο τραίνο: «Εδώ μεγάλη φτώχεια. Ο κόσμος κινυνεύει, σήκωσε φτερό για έξω. Κάργα τα καράβια με τρεις χιλιάδες το καθένα, όλο παιδαρέλια. Δω εκεί κανένας σαραντάρης». Η έννοια της φτώχειας εκείνη την εποχή δεν είναι εύκολο να κατανοηθεί από ένα σημερινό παιδί. Επεξεργαζόμαστε λοιπόν την έννοια της φτώχειας σήμερα, ακούγοντας την εκδο-

---

¹⁷ Η σχέση του τίτλου με το περιεχόμενο του βιβλίου έχει απασχολήσει την κριτική (βλ. για παράδειγμα τα άρθρα που παραθέτει ο Θεοδόσης Πυλαρινός στο αντίστοιχο τμήμα του τόμου *Για τον Βαλτινό – Κριτικά κείμενα*). Πβ. επίσης την αρχή του άρθρου της Μάρης Θεοδοσοπούλου, «Το σύνδρομο του Οδυσσέα - Οι περιπέτειες του Κορδοπάτη στο βιβλίο του Βαλτινού, ντοκουμέντο για τη μετανάστευση στην Αμερική», εφ. *Η Καθημερινή*, «15/12/1996, ένθετο «Επτά Ημέρες», σ. 20-21: 20.

χή κάθε παιδιού. Ένα ακόμη θέμα προς συζήτηση είναι γ ι α τ ι
ο ι ν έ ο ι ;

4. **ο λόγος αποτυχίας.** Ο άνθρωπός μας ποθεί πολύ να ξενιτευτεί αλλά δεν τα καταφέρνει για λόγους υγείας: υποφέρει από τραχώματα στα μάτια¹⁸. Πολλές φορές ανεξαρτήτως της θελήσεώς μας δεν καταφέρνουμε αυτό για το οποίο παλεύουμε τόσο. Οι αιτίες που αρρωσταίνει κάποιος, συνήθως εξηγούνται. Εκείνη την εποχή οι συνθήκες υγιεινής, ο τρόπος ζωής, το βιοτικό επίπεδο ήταν τέτοια που δυσκόλευαν την ζωή των ανθρώπων. Προοδεύοντας ο κόσμος και περνώντας τα χρόνια, παρόμοια φαινόμενα έχουν εξαλειφθεί ή αντιμετωπίζονται ποικιλοτρόπως.

5. **στο τέλος τι;** Εφ' όσον εμείς γνωρίζουμε όλη την ιστορία του Αντρέα Κορδοπάτη, θα μπορούσαμε να απαντήσουμε στην ερώτηση των μαθητών/μαθητριών μας για τον αν τελικά ο ήρωας κατορθώνει το ποδούμενο. Μπορούμε έτσι να τους διαβάσουμε το τέλος του βιβλίου¹⁹ και να τους πούμε ότι στο δεύτερο βιβλίο του Κορδοπάτη που κυκλοφόρησε πολλά χρόνια μετά το πρώτο, μαθαίνουμε εξ αρχής ότι ο ήρωάς μας δεν ξενιτεύτηκε²⁰:

Ο ΒΑΣΙΛΗΣ είχε παντρευτεί. Και τον γέρο μας τον είχαν πάρει τα χρόνια.

Εγώ περίμενα να φύγω πάλι. Περίμενα να με ειδοποιήσουν. Μου λέει τότε η μάνα: Τα κορίτσια μεγάλωσαν, θέλουν τον ίσκιο σου.

6. **η μορφή: χαρακτηριστικά του προφορικού λόγου.** Τα παιδιά ξέρουν πώς μιλούν οι παππούδες όταν εξιστορούν τα περασμένα (και εν πολλοίς χρησιμοποιούν ούτως ή άλλως ακατανόητη γλώσσα γι' αυτά). Ένα τέτοιο δείγμα είναι και το βιβλίο από όπου προέρχεται το σχολικό απόσπασμα: λόγος κοφτός, σύντο-

¹⁸ Μπορούμε να βρούμε στις σελίδες μιας εγκυκλοπαίδειας πόσο σοβαρή αρρώστια ήταν το τράχωμα (βλ. Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, τ. 41^α, Πάπυρος, 1996, σ. 30).

¹⁹ Βλ. Παράρτημα, 7.

²⁰ Θανάσης Βαλτινός, Συναξάρι Αντρέα Κορδοπάτη – Βιβλίο Δεύτερο, Βαλκανικοί - '22, Ωκεανίδα, 2000, σ. 9.

μος, περιεκτικός, χωρίς στολίδια, βαθιά συναισθήματα και αναλύσεις, με το ρήμα και το ουσιαστικό να κυριαρχούν. Στην πιθανή ερώτηση κατά πόσο η προφορική μαρτυρία συνιστά λογοτεχνικό είδος, τεθεί δηλαδή ζήτημα είδους...

7. **το είδος.** Θα ήταν προτιμότερο να μην αποδώσουμε ξεκάθαρα σε ένα είδος πεζού λόγου το *Συναξάρι Αντρέα Κορδοπάτη* (μαρτυρία, χρονικό, νουβέλα, μυθιστόρημα, αφήγημα) και να πούμε πως στον μοντέρνο τρόπο γραφής είναι χαρακτηριστικά παρόμοια φαινόμενα. Εκτός από τα πασίγνωστα στα παιδιά λαϊκά παραμύθια του λαού μας, στην λογοτεχνία μας υπάρχει το προηγούμενο των *Απομνημονευμάτων του Μακρυγιάννη*, ο ανατολίτικος πρωτογονισμός των ιστοριών του Κόντογλου και ιδίως (όσον αφορά την επεξεργασία της ζωντανής αφήγησης του πραγματικού ήρωα) *Η ιστορία ενός αιχμαλώτου του Στρατή Δούκα*. Επομένως, ένας σύγχρονος συγγραφέας έχει την δυνατότητα να επεξεργαστεί με προσωπικό τρόπο, όλον αυτόν τον προϋπάρχοντα τρόπο γραφής.

Στα Στοιχεία:

1. **η γραπτή επικοινωνία.** Ευτυχώς που, σε δύσκολους καιρούς για την γραφή, η πάνδημη χρήση των κινητών τηλεφώνων επέφερε την εξάπλωση της γραπτής επικοινωνίας μέσω των μηνυμάτων! Παλιότερα, ακόμα και σήμερα σε ορισμένες περιπτώσεις, οι άνθρωποι, είτε επειδή βρίσκονται μακριά από φίλους και συγγενείς είτε γιατί θέλουν να πουν πολλά και γραπτώς μάλιστα (να απομνημειώσουν τον προφορικό λόγο), γράφουν γράμματα (επιστολές). Ο συμβατικός τρόπος αποστολής είναι ο ταχυδρομικός, περάσαμε στο φάξ και έχουμε ήδη κατακτήσει την αποστολή πολλών σελίδων συνημμένων σε ένα μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (κοινώς e-mail).

2. **το μέγα ζητούμενο: η προσαρμοστικότητα.** Η καημένη η Χαρά, ελληνίδα μετανάστρια στην Νότιο Αφρική, αδυνατεί να προσαρμοστεί στο νέο περιβάλλον που βρίσκεται λόγω των επαγγελματικών υποχρεώσεων του συζύγου της. Δεν είναι βέβαια μόνο η ξενιτιά που απαιτεί έγκαιρη προσαρμοστικότητα. Τα παιδιά γνωρίζουν ότι σε πολλές καταστάσεις —αλλαγή τάξης στο σχολείο, η κατασκήνωση που πάνε το καλοκαίρι, η μετακόμιση σε νέα γειτονιά, η μεταβολή των ανθρωπίνων σχέσεων (γέννηση, θάνατος, χωρισμός/απώλεια) — χρειάζεται να ενσωματωθούν σε μια νέα πραγματικότητα. Πράγμα όχι και τόσο εύκολο, μα διαρκής στόχος οπωσδήποτε. Στις δυσκολίες των δραματικών αλλαγών της ζωής μας, αν δεν βρούμε το κουράγιο να αντεπεξέλθουμε θα καταλήξουμε ή να χαπακωνόμαστε ή να τρελαθούμε. Η Χαρά βρίσκει το αντίδοτο και οι επιπτώσεις είναι εμφανείς από το πρώτο στο δεύτερο γράμμα: το αντίδοτο είναι η δραστηριότητα, το να ασχοληθούμε με κάτι που να συντελεί στην ένταξή μας στην νέα ζωή που καλούμαστε να ζήσουμε, αποσπώντας μας από την παλιά. Και επειδή βρισκόμαστε στα χωράφια της λογοτεχνίας, δεν μπορώ να μη θυμηθώ τους ήρωες του Παπαδιαμάντη που είναι χαμένοι στην ξενιτιά, δίχως καμιά απολύτως επαφή με τα πίσω, και όταν επιστρέφουν ύστερα από πολλά χρόνια είναι εντελώς αγνώριστοι —κλασικό παράδειγμα ο «Αμερικάνος».
3. **η θέση της γυναίκας.** Η Χαρά δεν μπορεί να βγει έξω από τον μικρόκοσμο μέσα στον οποίο ζούσε και είχε δομήσει όλες τις σχέσεις στην Αθήνα: αδέρφια, συγγενείς, φίλοι, κοινωνικές υποχρεώσεις μιας γυναίκας κλεισμένης στο σπίτι που αντιμετωπίζει με μια (κάπως) κουτσομπολίστικη διάθεση αρκετά πράγματα. Από την άλλη μεριά, η περιορισμένη ζωή της στην Αθήνα της δεκαετίας του 1960 δεν μπορεί να συγκριθεί με την γλιδή μέσα στην οποία βρέθηκε (κατά πάσα πιθανότητα) μεταναστεύοντας στο Γιοχάνεσμπουργκ. Ο Θανάσης Βαλτινός έχει βάλει μότο Στα στοιχεία για

τη δεκαετία του '60 ένα στίχο του προφήτη Ιερεμιά: «Ιδού εγώ σκελίζω τους κατοικούντας την γην / ταύτην εν θλίψει, όπως ευρεθή η πληγή σου». Πληγή είναι αυτή που φαίνεται στα γράμματα της Χαράς, στα γράμματα τόσων γυναικών προς την κυρία Μίνα —συναισθηματική πληγή. Και άλλου είδους βέβαια, η πληγή όσων θέλουν να μεταναστεύουν ή αυτή που διακρίνεται στα διάφορα δημοσιεύματα του τύπου από την συγκεκριμένη δεκαετία.

4. **οι αντιθέσεις / τα ζεύγη.** Η Χαρά βρίσκεται στο ένα άκρο (εντελώς “απροσάρμοστη”) και στο άλλο άκρο ο άντρας της (εντελώς “αφομοιωμένος”). Τα παιδιά βρίσκονται στο ίδιο μέρος με τον πατέρα - σε αντίθεση με την μητέρα. Οι αντιθέσεις συνδέουν την ζωή μας και παράγουν την αρμονία της επιβίωσης, όσο και αν αυτό μας φαίνεται εξωφρενικό ή παράλογο.
5. **τα παιδιά και το βιβλίο.** Για τις δυο μικρές κόρες της Χαράς, όπως φαίνεται στο υστερόγραφο του δεύτερου γράμματος, ο μόνος δεσμός με την πατρίδα, είναι λογοτεχνικός: και τα δυο κοριτσάκια θέλουν να τους στείλει ο θεός τους βιβλία από την Ελλάδα. Τα παιδιά των τάξεών μας διδάσκονται ότι τα βιβλία λειτουργούν ποικιλοτρόπως: μας συνδέουν με ό,τι θέλουμε (την πατρίδα εν προκειμένω), μας κρατούν συντροφιά, μας μεγαλώνουν. Μπορούμε να τονίσουμε την ιδιαίτερη σημασία της σχέσης των παιδιών με τα βιβλία και να αναρωτηθούμε ενώπιόν τους: πώς θα ήταν η ζωή μας χωρίς βιβλία; Η ποια βιβλία θα ζητούσαν τα ίδια αν ζούσαν κάτω από τις ίδιες συνθήκες με την Άννα και την Κωνσταντίνα;

Γ. ΤΕΛΟΣ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ.

Όταν η διδασκαλία τελειώσει, το μάθημα μπορεί να συνεχιστεί με πάρα πολλούς τρόπους. Τα παιδιά μπορούν να γράψουν ή να μαγνητοφωνήσουν την ιστορία ενός μετανάστη ή —εάν έχουμε την δυνατότητα και μπορούμε να υπερβούμε τους σκοπέλους της τυπικής διαδικασίας— να ακούσουν κάποιον μετανάστη να αφηγείται την περιπέτειά του μπροστά τους. Μπορούν επίσης να συντάξουν μια

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΒΛΑΧΟΔΗΜΟΣ
ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΘΑΝΑΣΗ ΒΑΛΤΙΝΟΥ
ΣΤΑ ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΤΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

11/11

επιστολή προς κάποιον που βρίσκεται μακριά, να φανταστούν την συνέχεια των γραμμάτων της Χαράς, ή ένα διαφορετικό τέλος του Αντρέα Κορδοπάτη. Να βρουν στις εφημερίδες σχετικό υλικό (μετανάστες, λαθρομετανάστες). Να δουν κάποιο σχετικό ντοκιμαντέρ ή ταινία. Να ακούσουν τραγούδια για τους μετανάστες και την ξενιτειά (Μαρκόπουλος, Καζαντζίδης). Να μας πουν τι σημαίνει για τα ίδια ή τους γονείς τους η δεκαετία του '60 —ποια ίχνη της διασώζονται ακόμη και σήμερα (μόδα, νεανικά κινήματα, Beatles, Rolling Stones). Να ψάξουμε όλοι μαζί στο διαδίκτυο να βρούμε πληροφορίες για τον Θανάση Βαλτινό, και το καλύτερο όλων: να μπορέσουμε να τον καλέσουμε στην τάξη, να μιλήσει στα παιδιά, να του κάνουν ερωτήσεις και να ζήσουν από κοντά έναν συγγραφέα! Αν τίποτε από όλα αυτά δεν αποδώσει, ας παρηγορηθούμε στην σκέψη ότι οι ίδιοι/ίδιες κερδίσαμε πολλά διαβάζοντας και ψάχνοντας τόσα καινούρια πράγματα. Στο τέλος, μένει η αγάπη.

Χανιά, Σεπτέμβριος 2006

Υ.Γ. Στην περίπτωση που έχουμε παιδιά μεταναστών στην τάξη μας χρειάζεται να εκμεταλλευτούμε αυτό το προνόμιο και μην έχουμε ενδοιασμούς και φόβους για την στάση των ιδίων ή την αντιμετώπισή τους από τα υπόλοιπα παιδιά κατά την διάρκεια του μαθήματος. Εννοείται βέβαια πως μια τέτοια τάξη χρειάζεται ειδική προετοιμασία προτού φτάσουμε στην ημέρα έναρξης της διδασκαλίας ενός από τα κείμενα του Θανάση Βαλτινού. Σημειώστε πάντως ότι τα παιδιά είναι εξοικειωμένα με την αντιστροφή που συνέβη στην πορεία του χρόνου: τότε οι Έλληνες έφευγαν - τώρα άλλοι (γείτονες ή από μακριά) έρχονται στην χώρα μας.

1. Η φωτογραφία του Βαλτινού (αριστερά) με τον Κορδοπάτη (στο μέσον) και τον Γιάννη Αλεξόπουλο στον οποίον αφιερώνει το βιβλίο *Συναξάρι Αντρέα Κορδοπάτη*¹

Ο Θανάσης Βαλτινός με τον Αντρέα Κορδοπάτη, στο κέντρο, και τον Γιάννη Αλεξόπουλο.

2. Η «εξήγηση» του συγγραφέα στην αρχή τού *Κορδοπάτη*

Ο 'Αντρέας Κορδοπάτης ζει στο χωριό Δάρα Μαντινείας. Κοντεύει τώρα έννεήντα πέντε χρόνων. Τὰ περιστατικά πού ακολουθοῦν, εἶναι ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὴ ζωὴ του. Μερικὰ τὰ εἶχε γράψει ὁ ἴδιος, ἄλλα μοῦ τὰ διηγήθηκε. Αὐτὸ στάθηκε τὸ πρῶτο ὑλικό. Ξανάφτιαξα τὴν ἱστορία ἀπὸ τὴν ἀρχή, φροντίζοντας νὰ διατηρηθεῖ τὸ ὕφος καὶ ἡ ἀπλότητα τῆς κουβέντας του. 'Αλλαγές στὰ γεγονότα ἔγιναν ἐλάχιστες, κυρίως σὲ σημεία πού ἦσαν ἀπαραίτητες γιὰ λόγους τεχνικούς.

¹ Μπορείτε να μεγάλώσετε τις εικόνες του Παραρτήματος : κάντε δεξί κλικ επάνω τους > Μορφοποίηση εικόνας > Μέγεθος > Επαναφορά > OK.

3. Το γράμμα του Χρηστάκη (μοναδική επιστολή άντρα στην καθημερινή ραδιοφωνική εκπομπή *Η ώρα της γυναίκας*)

2.3.1960

Κυρία Μίνα,

Κάθε φορά παρακολουθώ την εκπομπή σας που έχει πολύ ώραϊα ενδιαφέροντα. Και όμως, θέλω να μη με παρεξηγήσετε για τα γράμματά μου, δεν τα καταφέρνω καλύτερα. Και τώρα θέλω να με βοηθήσετε για το περιστατικό που έπαθα. Λέγομαι Χρηστάκης, έτσι με φωνάζουν, αλλά θέλω να πεϊτε το όνομά μου κανονικά, Χρήστος, για να μην καταλάβει το χωριό. 'Η γυναίκα μου, δίχως να πούμε ούτε μια λέξη, έφυγε και πήγε στη μάνα της. Και έπειτα από έφτά μήνες γεννήθηκε το παιδί μου, που είναι ένα αγόρι. 'Ο κόσμος λέει πολλά αλλά το παιδί μου μου μοιάζει, σέ μέγα. Πέστε μου, σ'ας παρακαλώ, τί να κάνω. Τ'ης πρότεινα τ'ης γυναίκας μου να γυρίσει αλλά δεν έρχεται. Και μου λέει, άφορμή δεν υπάρχει, έτσι τ'ης ήρθε. Και έφυγε. Αυτό. 'Αλλά δεν ξέρω τί βάζουν στο γράμμα για να σ'ας ευχαριστήσω. Γειά σας.

Χρηστάκης

Κυρία Μίνα, ξέχασα να σ'ας γράψω ότι είμαι πολύ φτωχός, με ένα μεροκάματο τα βγάζω. Μπορεί να είναι αυτό;

4. Η αλληλογραφία Χρυσάνθης-Νικόλα

Έν Καστρίω τη 21η 'Ιανουαρίου 1965

'Αγαπημένε μου άντρα Νικόλα,

Είμαστε καλά. Και τα παιδιά καλά είναι. 'Εγώ πολεμάω να τα γυρίζω και μέχρι τώρα τα καταφέρνω. Μόνο το χωράφι στη Χούνη είναι ο τέταρτος χρόνος που το έχουμε αφήσει χέρσο και είναι κρίμα. 'Εχει άγριέψει, που ήτανε τί πράμα όσο το περιποιόσουν, και όλοι το ζήλευαν. 'Αν δεν έρθεις να το σκάψεις μέχρι τη Λαμπρή θα βάλω εργάτες, να μπούν μέσα και ο κόσμος 'ας πεϊ ό,τι θέλει. Δεν έχω άλλα να σου γράψω και λάβε το υπόψη σου.

'Η γυναίκα σου
Χρυσάνθη

21 Φλεβαρίου 1965

Χρυσάνθη,

Ἐγὼ τὸ γράμμα σου τὸ κατάλαβα ἀλλὰ ἐσύ ποῦ τὸ ἔγραψες κατάλαβες τί ἔγραψες; Ἡ νομίζεις ὅτι ἐγὼ ἦρθα ἐδῶ νὰ διασκεδάσω καὶ νὰ περάσω τὸν καιρὸ μου; Στὶς πέντε τὸ πρωὶ ξυπνάω καὶ ἔξω εἶναι πίσσα, καὶ τὸ βράδυ ποῦ σκολάω πάλι πίσσα εἶναι. Γιὰ νὰ μὴ σοῦ πῶ ποῦ μ' ἐπιασαν καὶ μὲ φοβέρισαν γιὰτὶ χαλάω τὴν πιάτσα μὲ τὶς ὑπερωρίες ποῦ δέχομαι νὰ κάνω. Ἐγὼ δουλεύω δώδεκα καὶ δεκαπέντε ὥρες, οὔτε νὰ σᾶς σκεφτῶ δὲν ἔχω καιρὸ. Καὶ γιὰ ποιὸν δουλεύω, Χρυσάνθη; Σὲ παρακαλῶ νὰ τὸ σκεφτεῖς αὐτό, ἄσε ποῦ κοντεύω νὰ χάσω καὶ τὴν υἰγεία μου. Καὶ νὰ κάνεις ὑπομονὴ ὅπως κάνω καὶ ἐγώ, γιὰτὶ ἂν γυρίσω καὶ δὲν βρῶ τὸ σπίτι μου, θὰ εἶναι δικό σου τὸ κρίμα. Ἄλλο δὲν ἔχω νὰ σοῦ γράψω, σᾶς φιλῶ γλυκὰ ἐσένα καὶ τὰ παιδιὰ μας.

Μὲ ἀγάπη
Νικόλας

Ἐν Καστρῷ τῇ 16.3.1965

Νικόλα, Νικόλα. Νὰ τὸ σκεφτῶ ποῦ σκοτώνεσαι στὴ δουλειὰ ἀλλὰ ἐγὼ δὲν σὲ θέλω νὰ μοῦ γυρίσεις σακάτης. Οὔτε θέλω νὰ καταντήσω σὰν τὴ θειά σου ποῦ τὴ στέγνωσε ἡ μοναξιά, τριάντα δύο χρόνια νὰ περιμένει. Θυμήσου μονάχα τί μοῦ ἔλεγες ὅταν παντρευτήκαμε, ὅτι δὲν θὰ μὲ ἀφήσεις ποτὲ μοναχή. Καὶ τί νὰ τὸ κάνω ποῦ μοῦ στέλνεις καὶ ἔχω τώρα νὰ πάρω παπούτσια καὶ τσάντα καὶ κοιμᾶμαι στὸ διπλό μας κρεβάτι σὰν κούτσουρο;

Ἄν ὥς τὴ Λαμπρὴ δὲν ἔρθεις, ἐγὼ τὸ τρίτο παιδί θὰ τὸ κάνω Νικόλα, δὲν ξέρω μὲ ποιόν, ἀλλὰ ἐσύ νὰ τὸ ξέρεις.

Τὰ παιδιὰ σὲ χαιρετᾶνε καὶ σὲ φιλᾶνε καὶ ἐγὼ ἡ γυναίκα σου.

Χρυσάνθη

5. Η διαφορά μεταξύ συναξαριού-βίου αγίου (από το «Σημείωμα του εκδότου» του Δημήτρη Μαυρόπουλου: Αγίου Νικοδήμου τού Αγιορείτου, *Συναξαριστής των δώδεκα μηνών του ενιαυτού*, τ. Α', Δόμος, 2005, σ. ιβ')

Κλείνοντας αυτό το σημείωμα του εκδότη, επιθυμούμε να υπενθυμίσουμε ότι η συλλογή που φέρει το χαρακτηρισμό «Συναξαριστής» καταρτίσθηκε τον 13ο αιώνα για λειτουργική χρήση, και ορίσθηκε να γίνεται ανάγνωση του Συναξαρίου εκάστου εορταζομένου Αγίου στην Ακολουθία του Όρθρου μετά την 3^η ώδη. Σήμερα η ανάγνωση αυτή έχει εγκαταλειφθεί, και μόνον η μνήμη του εκάστοτε Αγίου εκφωνείται, μαζί με τους δύο ή τρεις στίχους που αναφέρονται σ' αυτόν. Παράλληλα, έχει δημιουργηθεί μία σύγχυση ώστε να ταυτίζεται το Συναξάριο ενός Αγίου με τον Βίο του, και κατ' επέκταση η συλλογή «Συναξαριστής» με τη συλλογή «Βίοι Αγίων», ενώ υπάρχει ουσιώδης διαφορά. Τα Συναξάρια ενδιαφέρονται να αναδείξουν περισσότερο τη λειτουργική και έσχατολογική διάσταση της πολιτείας και του μαρτυρικού ή όσιακού τέλους ενός Αγίου και λιγότερο τα ιστορικά δεδομένα της πορείας του, και μάλιστα σε σύντομα κείμενα, ενώ οι Βίοι είναι εκτεταμένες βιογραφίες. Γι' αυτό και στα Συναξάρια ο λόγος είναι συμπυκνωμένος και εξόχως ποιητικός, έναρμονιζόμενος τις περισσότερες φορές με το περιεχόμενο των ύμνων και τροπαίων των εκκλησιαστικών Ακολουθιών. Την ποιητική αυτή μεγαλοσύνη, συνεπικουρούμενη από τη γλωσσική μορφή και το ύφος των κειμένων, την παρακολουθούμε και στον παρόντα Συναξαριστή που τον επιγράφουμε στον Άγιο Νικόδημο τον Αγιορείτη, αν και ο ίδιος θέλει να εμφανίζεται ως μεταφραστής του Συναξαριστή του Διακόνου Μαυριχίου.

6. Το εξώφυλλο του Συναξαριού Αντρέα Κορδοπάτη στην έκδοση του Κέδρου (²1975)

7. Το τέλος του Αντρέα Κορδοπάτη:

Εμεινα στὸ ξενοδοχεῖο τοῦ Ματζαγριώτη
καὶ τηλεγράφησα στὸ χωριό.

Τὴν ἄλλη μέρα ἦρθε ὁ ἀδερφός μου Ἀν-
τώνης μὲ δυὸ ζῶα.

Καβαλήσαμε νὰ φύγουμε. Περνώντας ἀπὸ
τὴν πλατεία Ἀγίου Βασιλείου τοῦ λέω:
Περίμενε μιὰ στιγμή.

Κατεβαίνω καὶ πάω στὸ πραχτορεῖο Μα-
λούχου. Ἦταν ἓνας νέος ὑπάλληλος. Τοῦ
λέω:

Σὲ ἕξι μῆνες εἰδοποίησέ με ὅταν ἔχει πλοῖο.
Καὶ ἄφησα ὄνομα καὶ σύσταση.